

NEMES NAGY ÁGNES HAGYATÉKÁBÓL (II)

Közzéteszi Ferencz Győző

Avantgárd

Kétféle avantgárd van, egy valódi és egy hamis. A valódi odáig száll le a pszichében, ahol a dadogás lakik, amelynek az elszótagolásához az ún. új eszközök, ilyen-olyan nem hagyományos módok kellene. A másik: *csakugyan* dadog, fecseg, lotyog, írja, ami eszébe jut, maga a felszínesség, amely újdonság formájában adja el magát, blöff, hülyeség. A kettő megkülönböztetésére egyszerűen nincsenek (ma még) kritikai, mérlegelési eszközök. Innen van az, hogy az első számút szeretem, méltatom, közel áll hozzám, a másodikat nem bírom – ámde nem tudom világosan kifejtteni, hogy miért. Az elsőre példa: Apollinaire, sokszor Eliot, késői Rilke, Pilinszky, Weöres egy része, olykor Éluard, Supervielle stb. A másodikra: végtelen sokan. És még vegyül is a kettő. Jó tehetségű emberek hányszor esnek bele az önkritikátlan zagyvaságokba, hiszen a közlés (már amennyire „köz”) azt ugyanúgy méltatja, mint a valódi szövegeiket, a teljesen esetleges, hülye dumát komoly arccal magyarázza, lázasan rajong érte.

Nekem az avantgárd: egy új mélység lehetősége, amely eddig szőig nem jutott emelkedett lelki rétegről szól; természetes tehát, hogy a hagyományos kifejezőmódok nem felelnek meg neki, kénytelen gyötrelmes erővel újakat, másokat keresni. Nekem az igazi avantgárd vers fölött (és minden igazi, új vagy nem új vers fölött) a fájdalmas hitel titokzatossága fénylik. Hitel, hitel. Ez az, ami a blöffben nincs. Hogy aztán hogyan mérjük, érzékeljük a hitelességet? Ez a nehéz.

A hamis avantgárd a mélység látszata, a sose hallott, új, lázas belső kényszer eljátszása, paródiája. A benti keresztre feszítés színpadi elhadonászása, a kifordult szemű álönkívület. Amely ordít, „megbotránkoztat”, fenekét mutatja, csak hogy felhívja magára a figyelmet, feltűnési viselkedését kiélje. Mint látjuk: legtöbbször ez ma már igen jó üzlet. A dilettantizmus lukratív mennybemenetele.

Mit tegyünk? Semmit. Majdcsak elválnak az ocsú a bűzától.

(1988. október 8.)

[Népi szürrealizmus]

Mi a különbség a népi szürrealizmus és köztem? A felületi díszítés és a szerkezet viszonya. Ők mindig díszítenek; kompozícióik enumerációk, legfőljebb. Nem képesek a tagolásra. Én a szerkezetet, az anyagszerűséget, a funkcionális elrendezést becsülöm és csinálom. Ezért érzem Őket valahogy alacsonyabb rendűnek. Ők díszítők – én szerkesztőtípus vagyok.

[1971]

[Extázis]

Bizony: az extázis. Amely a költészet egy alapeleme. Hogy miben nyilvánul, milyen közegekben, mely szavakban, fogalmakban testesül meg, az más kérdés vagy inkább másodlagos kérdés. Alapjai egyébként mindenkiiben megvannak, elemei a lelki lét bármely síkján megjelenhetnek, a politikumban éppúgy, mint a szerelemben, a misztika mennyei ragyogásában vagy egy villámló felismerésben.

Hívhatjuk ihletnek, rajongásra hangolt temperamentumnak, formálódhat lelkiállapotná, esetleg egy életet betöltő s higgadt szenvedéllyé. A magam részéről azt hiszem, hogy az emberi psziché e jellegzetes késztetése *előbb van*, mint a tárgy, amelyre irányul; állandó lehetőségként ott lapul ösztöneink sokrétű bugyrában. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy mindegy volna: mire irányul, mi katalizálja. Azt sem akarom mondani, hogy minden versnek, minden emóciónak extázisban kell kicsattannia; isten őrizze. Jelenléte, kifejezési módja erősen függ a korízléstől, személytől-alkattól, az emóció fajtájától, és így tovább. A költészetben mégiscsak ott kell lennie legalább egy szikrájának, hiszen éppen ezt várjuk a verstől, valamely lelki intenzitást, mintegy pontba sűrített, érzelmi térerő-növekedést.

Úgy gondolom, ez – a fokozott érzelmi energia – minden vers végső tartalma. Hogy mikor, mely szinten nevezhető extázisnak, azt lehetne vitatni, ha ugyan érdemes volna. Ha például azt állítaná bárki, hogy *A Tisza* első része, a nyugodt realista tájleírás teljességgel híján van az extázis elemeinek, ellentmondanék. Bizony, van abban is valami extatikus, csak egy másfajta, csitított-késleltetett nagy emóció rezegeteti: kezdetől áthatja valamely éles szemű bódulat, az alkonyatélmény, a természetélmény halkulva növekvő, némasáig érő áhítata; akár a *decrecendo* extázisának is nevezhetném.

Ami pedig a zárórészről illeti, ott a „tájleírás” takart fedetlenségével szól hozzánk a Petőfi-extázis.

(1980-as évek)

[Beszámoló egy meszkalin-kísérletről]

Be kell számolnom a kísérlet hatásáról.

1. Elsősorban meg kell jegyezni: félek, hogy törököt fogtak bennem, és nem sok hasznukra leszek. A kísérlet alatti lelkiállapotom nem sokban különbözött a normálistól, vagy legalábbis ilyesfélét sokszor átéltem már. Nagy felindulás, alkohol, erős munka, kialvatlanság – de nemegyszer sokkal csekélyebb ok hasonló közérzetet kelt bennem.

2. Milyen volt ez a közérzet? Kezdetben, mondom, leginkább az alkohol hatásához hasonlított, amint lassan az ember fejébe száll (mozgási bizonytalanság, jóérzés, bizonyos fokú beszédkenyszer), de aztán elkülönült tőle; az alkohol – legalábbis számomra – társas szórakozás, közös hajchő, ez viszont némi magába zárkózásra indítja az embert. Nem mintha bizalmatlanná tenné, sőt szembetűnően nagy bizalmat éreztem a jelenlevők iránt – csak egyre inkább éreztem azt is, hogy voltaképpen kevés közölnivalóm van. Amit mondhatnék, túlságosan személyes, érthetetlen, közérthető megformáláshoz nincs erőm (kihagy az önellenőrzésem), meg valahogy nem is kell kimondani.

A külvilág benyomásait sorolnám fel először. A formák, a színek nem változtak el,

nem torzultak – talán csak élénkültek. A tudatom végig tiszta volt, de persze csak úgy, mint egy késpenge, amire ráleheltek: fényes is, homályos is. A részletek kiélesedtek, az egész kissé elmosódott. Részletbenyomások: a zene közömbös volt számomra, mint mindig. A képekre nagyon vágytam, tetszettek is, s valahogy ismerősnek látszóttak. (Általában minden ismerős volt, talán kicsit félelmesen is ismerős.) A természetben (az ablakon túl) volt valami alapvetően melankolikus, csak időnként villant bele nagyon élesen egy-egy szín vagy mozgás: egy ételhordó erős kékje, amint egy öregasszony lassan vitte a lépcsőn, a tavaszi szél és felhővibrálás az égen, remekül mozgó verebek (vagy talán cinkék) az ablak alatt. Eléggé világvégi tájék volt.

A belső képekről. Itt kissé zavarban vagyok. Azt hiszem, ezek senkinek sem mondanak semmit, legfeljebb akkor, ha sikerül versbe formálni őket. A tudatom (?) alapvető képei, motívumai úsztak végig ezen a két órán, ezek is ismerősek, vissza-visszatérők, csak persze mindig másképp színeződnek. Annyit mindenesetre mondhatok, hogy lényeges dolgokat mozgatott meg ez a vegyi hatás, mert ezek a számárságok nekem fontosak; ez az alapanyagom. Tehát: erős rózsaszínű sora, Szt. Bonaventura kápolnája, előtte egy szál pálma, sziluettben, ez a magány szimbóluma a szememben. A Colosseum. Napozás a felső terazon, februárban, legyűrt harisnyában. Nagyon erős napfény. Színek; kék, sárga, mint Van Gogh-nál. – Lovak jönnek a hegyoldalakon. Olasz vagy spanyol lovasok, temérdek. Messziről látni, mint egy trecentoképen. Egy ló közelről, pej, muraközi, szőke sörényű; szomorú, germán arca van. A lovak ügetnek, a fejük sinusgörbét ír a levegőbe. Hullám (közben járkálok, a járásom, mint egy részeg matrózé, erről eszembe jut:) a tenger. Vitorlás, ötemeletes olajzöld hullám, Jézus a vizeken jár. Erős víz alatti, akváriumvilágítás, zöld-kék, mélytengeri békalencse. Szorongok, ezt nem szeretem. Egy karcsapással föl: naplemente. Vad színek, valahol harmonikálnak. Micsapokás harmonikás egy futballcsapatot táncoltat. Groteszk elemek a tragédiában. Váratlanul egy régi álom, mintegy megismétlődve: lapis lazulival kirakott medence, gyönyörű pávakék, körülötte sűrű, kövér, délszaki virágok. A medence fölött a mennyezet kinyitva, kint óriási ég, tömör, aranyos napfény. A virágos bozót mögött valahol egy festő ül, festi az egészset. Rövidesen én vagyok a festő. A kép érdekessége számomra a színeiben van, szavakkal eléggé megközelíthetetlen foltok, villódzások, szétfröcskölt fénytócsák.

És így tovább. Folytathatnám még, de nem tudom, hogy ezt óhajtják-e tőlem. Elég ennyi. A képek sorrendjét nem vállalom felelősséget. Még egyszer aláhúzom: más-kor is látok ilyen vagy hasonló képeket, képzeteket – azt hiszem, mindenki így van vele. Azt hiszem, mindenkiben folyik ez a belső film, csak időnként kiélesedik. Nekem, persze, ez az anyag a vers-plazmám.

3. A kísérlet alatt magam is kísérleteztem. Amit a szer hatásáról hallottam, valószínűvé tette előttem, hogy az úgynevezett ihletettséghöz hasonló állapotot idéz elő. Ezt próbáltam „megfigyelni”. Úgy gondolom, ez igaz is, nem is. Az „ihlet”-hez hasonlít ez az állapot az idegek felvontságában, a képsorok áramlásában, élénkségében – de különbözik intenzitásában és minőségben is. Megvallom, egy verssel való foglalkozás sokkal intenzívebb, hevesebb indulat, mint amit a szer ad. (Pedig utána kevésbé érzi az ember a szívét.) A minőségi különbség pedig: az ember írás közben sokkal koncentráltabb, egy dologra figyelőbb. Olyan élesen irányul valamire, olyan buldogharapással fogja, hogy végül azt hiszi: nem ő fog, hanem őt fogják, „diktálnak” neki. Itt más az eset: az ember sokkal szétfolyóbb, lazább, passzívabb. Sőt, szó szerint folyó: föl-le görgeti a tudata kavicsait, ilyen meg amolyan alakzatokban forogtatva őket. Szinte hallottam a lo-

csogást. A saját locsogásomat-fecsegésemet valójában, meg a bentebbi képáramlásokat. Szép volt. Szívesen válnék még efféle rejtett folyóvá a Lipótmezőn – persze, megint csak két órára.

Nem tudom, hasznosíthatják-e irományomat. Ha nem: ezer bocsánat!

(1960-as évek)

Szerb Antal (tévé)

(1981. ápr. 24. du. 6-kor felv.)

1. Hogyan ismerkedett meg vele?

Elég egyszerűen. Versküldés és levélváltás útján. Ami nekem nem volt egyszerű, nem voltam versküldős fajta. Neki azért mertem elküldeni a verseimet, mert nem féltem tőle. Ifjúi fejemmel azt hittem ui., hogy az írók olyanok, mint az írásaik. Sz. A.-nál ez a csacska-naiv feltételezés bevált. Csakugyan olyan volt: kedves, természetes, csupa szellemesség. Nem ragaszkodott hozzá, hogy szobrot álljon a fiatalok előtt, mint nagyember, „kisképű” volt. „Én vagyok a legkisebb képű író a magyar irodalomban.” És azt is mondta: „Én olyan szemüveges csecsemő voltam, könyvtárba születtem.” Maradt is benne mindig valami a szemüveges kisfiúból, diákból. Ez azonban az én tiszteletemet iránta nem csökkentette, inkább növelte, elragadott a magas irodalomnak, tudomány-nak és az öniróniának az együttese, ami benne volt.

2. Tudna-e említeni olyan írot vagy könyvet, amit Sz. A. ajánlott, és nagy hatással volt a fejlődésére?

Ilyet nagyon sokat tudnék mondani. De mivel a soknál mindig több az egy vagy a kettő, kiválasztok a sokból kettőt. Huxleyt és Berzsenyi Dánielt. Huxley a két háború között nagyon divatos angol író (már nem a bestseller szintjén divatos), akinek később lejjebb szállt az irodalmi ázsíója. Az azonban biztos, hogy az ún. esszéregénynek kiváló művelője, rendkívül mulatságos író, azzal a faarcú angol humorral. Ez a humor pedig mindig igen magas, intellektuális tárgyakon mutatkozott meg. Sz. A. szerette Huxleyt, és nem utolsósorban ennek köszönhetem, hogy Budapest 44-es ostromát tűrhető lelkiállapotban vészeltem át. Az ostrom alatt állandóan Huxley: *Nyár a kastélyban* című regényét olvastam. Nehéz volna nagyobb ellentétet elképzelni, mint a gépfegyverek és aknák állandó zaja, a hóban fekvő holttestek, a pinceélet – és egy nyári angol kastély nagyon szellemi légköre. Főlözleges is mondanom: amikor Huxleyt olvastam, Sz. A.-ra gondoltam, amikor Sz. A.-ra gondoltam, az irodalomra, a normális életre, a szellemi lét önfenntartására gondoltam. Az irodalom fontosságában való hit: ezt tanultam én elsősorban Sz. A.-tól.

3. És Berzsenyi?

Ha Berzsenyit említettem, nem is csak a magam B.-élményét említettem, hanem Sz. A.-nak egy másfajta irányulását is. Egyik kiváló tulajdonsága volt, hogy elevenné tudta tenni a nagy emberek szobrait. Ha ő beszélt róluk, akkor a kétezer éves nagyságok leszálltak dögletesen nehéz talapzataikról, és elkezdtek sétálni a Böszörményi úton, vagy bementek egy eszpresszóba. Ezzel hatott ő olyan erősen az akkori fiatalokra, anélkül, hogy tudtuk volna, hogy milyen ritka, nagy képesség az irodalomtörténeti feltámasztó képesség. Ilyen módon támasztotta ő fel nekem Berzsenyit. Nem mintha nem tiszteltem volna Berzsenyit, de úgy távolról, úgy bágyadt tekintettel. De ha Sz. A. kezdett beszélni róla, egyszerre csak kiderült, hogy akár kezét is foghatnánk vele, és fő-

leg közlelől hallhatom meg a szavait. Én elsősorban Berzsenyi szavainak értékét tanulm meg Sz. A.-tól. Ahogy idézte – mindig, mindent idézett, káptalan volt a feje – egy kávécsésze fölött, az ő modern hangján: „*a fene fátumok*”, „*Talpa alá szegi a Chimae-rét*”, vagy azt: „*A szent Poézis néma hattyu, hallgat örökre hideg vizekben*”^{*} – aztán odébb tette a feketés csészét. Ezt nem lehetett elfelejteni. Berzsenyit nagyrészt Sz. A.-nak köszönhetem.

4. *Nem furcsa az, hogy valaki egyszerre szeresse Huxleyt és Berzsenyit?*

Éppen ez Sz. A. jellemzője. Két dolgot szeretett az irodalomban: ami hasonlított rá, és ami nem hasonlított rá, legalábbis látszatra. Ez a legtöbb, amit irodalomtudósról mondani lehet; ez maga a nyitottság. Szerette a szellemi játékokat, a humort, a rációt: ez volt a külső személyisége, a szellemének a ruhája. És egy belsőbb síkon szerette a leg-nemesebb költészetet, az ihletet, az intuíciót, a sejtelmet. Egyrészt csipkelődő, pajtásias viszonyban [volt] a világirodalommal, másrészt a legnagyobb áhítattal nézte. Áhítatos volt, mint egy kisdíák. Ez a kettő együtt, ez a Szerb Antal-i magatartás, a mi irodalmunkban ritka. És együtt kell lenniük, mert a pusztá elmesség, hogy a világirodalom csak ürügy arra, hogy jókat mondjunk, könnyen válik olcsóvá, a pusztá áhítat pedig könnyen válik frázissá, sóltan leckévé, vagyis semmivé. Bizony, nagy szükség van a Szerb Antal-i hangra a magyar irodalomban.

5. *És a modern magyar irodalom? Nyilván arról is beszélgettek.*

Hogyne, általa kerültem elképzelt barátságba az akkor élő magyar irodalommal. Az esszéistákkal, például Halász Gáborral, akit szeretett, de szerette Németh Lászlót is, Cs. Szabó Lászlót, Szentkuthy Miklóst, Mátrai Lászlót – az ún. esszéíró nemzedéket. És Babitsot persze, a mesterét. De nagyon szerette a költőket is, néhányat említenék: Sík Sándor[t], József A.-t, Jékely Zoltánt, Weöres S.-t. Jékely közel állt [hozzá], W.-t fiókseninek tartotta, J. A.-t mélyen értette. – De a legelvontabb készülő írással is kapcsolatba hozta az embert. De az ő nagylelkűségét is: „olív-zöld...” művelődéstörténeti paródia.^{**} Micsoda büszkeség volt az nekem! És ma is örülök neki, hogy egy picit színt-foltot, egy keskeny olajzöld sávot belerajzolhattam az ő műveinek rendkívül széles festményébe.

(Kihagyták a műsorból, sosem került adásba. Nyilván nem tartották elég színvonalasnak. Érdekes volna összeszámlálni: hány-szor volt jelen a magamfajta író 30 év alatt a tévében, rádióban, azok napi 100 órás műsorában. Nincs szükség ránk. Hogy ki mindenki szerepel viszont... no de hagyjuk. – 60 éves születésnapomon ez a szemét *Stúdió* megemberelte magát, és közölni akart valami részletet a rólam – feltételezetten – készített tévéfelvételekből. *Egyetlenegy* talált, egy ifjúsági műsorban, dögletes körülmények közt készült számárságot, amint 10 éves gyerekeknek mondok valamit, Ágnes-anyóként.)

(1981)

^{*} Az idézet helyesen: „*A szent poézis néma hattyu, / S hallgat örökre hideg vizekben.*” (Berzsenyi Dániel: AZ IGAZI POÉZIS DICSERETE.)

^{**} A kézirat alapján nem lehet egyértelműen eldönteni, hogyan írandó és mit jelent ez a mondat. Nincs benne állítmány, csak valószínűsíteni lehet, hogy Nemes Nagy Ágnes meg szeretné említeni a beszélgetésben Szerb Antal „nagylelkűségét is”. A kéziratban a „művelődéstörténeti paródia” kifejezés az „olív-zöld” szó felett áll betoldásként, de nincs jelölve, elé vagy mögé kívánta-e betoldani; és azt sem tudni, mire vonatkozik a két szókapcsolat.

Csé

A háború alatt ismertük meg, amikor a Rádió irodalmi osztályán dolgozott. Lengyel Balázst már foglalkoztatta is, én még civilként, kísérőként voltam jelen. Pedig ismerem már azelőtt is, de milyen jól, csak persze nem személyesen, hanem az írásain át. Minden betűjét elolvastam a *Nyugatban*, a *Magyar Csillagban*. Apró vagy nem is olyan apró jelenségeket tűzött a tollára, irodalmi, politikai, művészeti aktualításokat, s ebbe az aktualitásba belefért az európai kultúra háromezer éve. Rendkívül vonzó, izgalmas rovat volt ez, az „Órjárat” című, és elsősorban az övé. Nem publicizmus volt ez, hanem vonzó, tömör; féloldalmi esszék sora, amelyekben már ott volt mindaz, ami később is jellemezte Cs. Szabót: széles szemhatára, elképesztő műveltsége az élet, a művészet, a történelem, a közgazdaság annyi meg annyi területén, villogó szellemessége, az a tulajdonsága, hogy három mondatban ötvenoldalmi tudást, célzást, eligazító véleményt tud közölni. És nekünk nagy szükségünk volt az eligazításra.

Mi, akkori fiatalok, izgatottan olvastuk a *Nyugat*, a *Magyar Csillag* minden számát; háború volt, lázasan kerestük az útmutatást a robbanó kataklizmákban. Egyik útmutatónk kétségtelen Cs. Szabó László volt, a „nagy Csé”, ahogy az irodalom már akkor is emlegette.

Micsoda öröm volt aztán, amikor annyi életveszély véget értével, a háború befejezése után közelebből is megismerhettük. Együtt ültünk a Centrál kávéház asztalánál – az egész magyar irodalom ott tanyázott –, mi több, meg is látogattuk a Belgrád rakparti lakásán. Mi is ott laktunk ugyanis, a rakparton, néhány háznyira tőle, és a nem nagyon biztonságos körülmények közt mégiscsak át-átóvakodtunk hozzá egy-egy esti órában. Szép volt az. Szépek voltak a Belgrád rakparti esték, Csé mérhetetlen sok könyve, könyvespolca alatt, már égett a villany, már nem kellett besötétíteni, és odalent folyt a Duna, az Ister, s mintha mi sem történt volna. Csak a hidak romjai, a tört pillérek jelezték, hogy a második világháború után vagyunk. És persze jelezte mindaz, amit akkor írtunk. Cs. háborús naplóját rakta össze, és írta – írtuk – a nekrológokat. Fel is olvastunk egymásnak olykor hármásban egy-egy prózarészletet, egy-egy verset. Hittünk a békében, hittünk a magyar kultúrában. Nosztalgikusak voltak azok az esték, mi Lengyel Balázssal úgy éreztük, hogy az ő küszöbét átlépve az irodalom küszöbét léptük át.

De nem az irodalom következett az életünkben. Következett Cs. Szabó László emigrációja. A magyar irodalom szétszakadozott, szinte-szinte megszűnni látszott. Körülbelül akkor és olyan indokokkal ment el Csé – és mentek el jó néhányan –, amikor és amilyenekkel Károlyi Mihály: a kezdődő 50-es évek törvénytelenégei nyomán. Nem is láttuk – úgy tetszett – évszázadokig. A 60-as évek végén már meglátogattuk Londonban; irodalmi barátságunk olyan volt, mint egy minduntalan leomlani látszó híd, amelynek a pillérei már-már beláthatatlan térköznyire, időköznyire állnak egymástól – szinte hihetetlen, hogy mégis átfut rajtunk a híd íve.

Nem szakadtunk el tőle. Nem akartunk elszakadni a magyar irodalom egészétől, amelynek ő eltéphetetlen része. Az utóbbi években, amikor már itt, Budapesten is láthattuk, őt is látni kezdte a magyar irodalmi köztudat. És ez kell, ez kell; vissza kell hozni a magyarul beszélők, a fiatalok tudatába azt, ami elfelejtődött: Cs. Szabót, a nagy esszéistát, a második Nyugat-nemzedék oszlopát, az Európa-tanárt, a negyven év után is erdélyi hanglejtésű, római orátor kiállású magyar Erasmust, azt a szálfamagas vitalitást, amit ő jelentett. S amit ő a sors minden verése-fondorlata, számos csele közben

fenntartott. Fenntartott a mi javunkra, akik tudtuk, ki ő, és fenn kell tartani a jövőben a mindenkori magyar tudat javára.

*

Már megint halálhír. Erősödik a tüzelés, ahogy Karinthy mondta, nő a csend, ahogy Babits mondta. Szabó Zoltán londoni, illetve franciaországi halálhíre után most Csé Szabóé! Az emberbe belefagy a szó. De nem engedheti meg, hogy belefagyjon a szó, szólnia kell, legalább valamit dadognia kell a veszteségeiről, amelyek nem csak az ő veszteségei.

(1984. szeptember 28.)

58. augusztus, Szigliget

Milyen jó volna valódi naplót írni! Csak úgy, ömleni, kitárulkozni, levetkezni. De sajnós, lehetetlen. Még most is, ha kezembe kerül egy-egy kamaszkori naplótöredék, még most is előnt a szégyen. Erős szégyen, émelyedés. Ugyanúgy a gyerekkori verseimet olvasva. Miért? Micsoda abszurd helyzet! Mért mentem én költőnek?

Amennyire vissza tudok emlékezni, három-négy éves korom óta mindig költő akartam lenni. Nem is voltak valami egetverő ábrándjaim (legalábbis másokéval összehasonlítva), nem hittem, hogy Homérosz vagyok, eszem ágába se jutott, hogy megújítam a magyar irodalmat, hogy megváltam a Földet. Egyszerűen költő akartam lenni, akármilyen. És reszkettem, hogy valami közbejön. Hogy nem engedik. A „költő” olyan iszonyatos nagy rang volt a szememben, hogy akármilyen kicsinek lenni ebben a sorban csodának látszott, megváltásnak, menekülésnek, végeláthatatlan vigasznak. Mint a királylány haja: „örökös arany folyosó”-nak. És szemlesütve, alattomosan, iszonyú makacssággal hordoztam ezt; beszéljetelek, amit akartok, persze hogy kell egy „pálya” is, nem vagyok én bohém, utálok én a hányavetiséget, hiszen titokról van szó – de akár táncosnő leszek, akár teológus, azért költő leszek.

Akkor meg minek ez a görcsös takarózás? Itt ez a Szigliget, micsoda csönd! Kert, vár, tó, éjszaka, emlék, emlék – nem is emlék, mert minden állandóan jelenvaló – s nem írom. Formában nem tudom, fecsegve nem merem. Pedig mi minden volt ezen a Szigligeten már! Jó és iszonyú.

Most olvastam Reményik Sándor levelét Babitshoz a *Nyugatban*. A téma: „egységes magyarság”; az alkalom: Erdély visszatért. Reményik kórházból ír, nagyon hamar ezután meg is halt szegény; nem is a témáról ír, inkább csak megköszöni Babits kritikáját a könyvéről. De nem ez érdekes nekem, hanem az a hódolat, az a szerénység, amivel Babits elé térdel. Hiszen jó, jó, ma ezt arányosnak látjuk – de honnan tudta Reményik? Akit könnyezve ünnepeltek, aki nemzeti hős volt titokban, odalent Erdélyben? – Ezt kéne megtanulni újra. Az alázatot. Látom a szomorú, sovány nyakú, kopasz fejét, a szemüveges, Tóth Árpád-i tekintetét, amint a Baár-Madas teaasztalánál ül. Milyen félnék, feszélyezett, mégis milyen tömény délután volt. Ide kéne visszatérni.

Csöndet szeretnék. Valami békét. Alázatot, kis megelégedést. Akkor a naplóírás se kéne. Csak csinálni a verseket, szépen, lassan, ahogy az évszakok járnak – és olyan titokban is. Vissza a félsötétbe!

(1958. augusztus)

Kő és hiúság

Sajnos, rosszul megy. Mi? Az életem. Ezért kellene jegyzeteket írnom. Valami naplófélet, mellékműfajt, magánbeszélgetést. Valami vigasztalót. Úgy látszik, bizonyos körülmények közt, bizonyos koron túl minden csak vigasz. Itt ez a nyári kert. Maga a nosztalgia. Egy nagy, tágas, lombos nosztalgia közepén ülök, fekvőszékben; délutáni pázsit, úgy fekszik végig rajta a nap, mint az angol regényekben; a fejem felett egy óriási hársfa, már elvirágzott, de még mindig járják az emlékező méhek; oldalt a domb, az erdő, és fent a vár; terrakotta bástyavonulat az égre vésve. (Sárga-kék, ősi nosztalgiaszínem.) S folytathatnám száz évig, hisz imádom a részleteket. De elég. – S mindegyre nem azt mondom, hogy: szép, hanem azt, hogy: vigasztaló. Milyen bölcs lettem.

Az is furcsa, hogy mostanában minduntalan leülök a dívány szélére, és azt motyogom magam elé: az életem. Vagy azt (pláne!): a szívem. Meghökkenítő. Efféle tüneteken mérhetem a megrokkánásomat. De ebből is elég. Érdekes, hogy milyen undorító így leírva az önsajnálát. Pedig erről van szó, épp ezért volna szükségem naplójegyzetekre.

Mi várhat még rám? Nyilván írok még egypár verset. Írok jobbakat, mint eddig? Nem valószínű. Elég világosan látszik már, hogy a lehetőségeim legkisebb ívét tudom csak megfutni, a legalacsonyabb pályát, ami tőlem telt. Ha nagy szerencsém lett volna, ha izgékony irodalmi élet izgatottan várja a műveimet, akkor talán sikerült volna megfutnom egy Szabó Lőrinc-féle pályát – nem a mű fajtájára gondolok persze, hanem a magasságára. Ady nem vagyok, ez evidens, de nyilván telt volna belőlem háromszor annyi vers, egy sor esszé, ha minden jól megy, próza is. Hát nem így lett.

Este folytatom. Igaz: a dátum. 1958. július 14-e van, gyönyörű nyári nap volt. Összevissza monszunidő után végre kinyaradzott; két napja befejeztem a Corneille *Cinnáját*, s azóta csöndes hülyeségben tenyészek itt, Visegrádon. Holnap megyek haza. Haza? Mindegy.

Milyen este van! Nyilván ezért lettem lírikus, mert ezek fontosak nekem. Ez az égbolt, ezek a napok, az az óriási egy szál nyárfa a kanyarban, a visegrádi kapu után; a lezúduló széna-szag-sár az erdőből; a két nagy, árvízi pocsolóban a két békakórus – strófa, antistrófa –, amint válaszolgatnak egymásnak. De ne írjunk lírai prózát. Ahhoz jobban fel kell kötni a fehérneműt, különben kutyafüle az egész. Elmékedjünk. Az könnyebb.

Tehát Szabó Lőrincig juthattam volna, ha sikerül. Miért gondolom ezt? – Nálunk, mint mindig, most is sok kiváló költő van. Illyés, Szabó Lőrinc (szegény Lőrincet valahogy élőnek veszem) megcsinálták a maguk művét; nyilvánvalóan nem ezt kell folytatni. A versépítésük konzervatív, túlságosan tematikus. „Modernebb” vers kell – hogy ezt a búbánatosan lapos szót használjam. (Modern! Minden, minden „újdonságunk” másutt megunt ócskaság már.) Weöres Sanyi – igen, lángelmeszerű, de nekem folytatható-e? Tőle meg a saját konzervativizmusom taszít. Isten látja lelkemet, csak akkor írok értelmetlenül, ha már minden egyebet megpróbáltam. Kicsit unom ezeket a végeláthatatlan, érthetetlen litániákat. Ez egyébként, sajna, az egész modern versdivatra vonatkozik. Milyen öntudatosan érthetetlenek! Főleg a franciák bosszantanak: ez az antilírai líra nyugodt pófával spekulál összevissza; talán azt hiszi, ha kellő mennyiségű homályt adagol, akkor költői lesz. Ez a kiszámított értelmetlenség hajborzasztó. Megfontoltan tántorog előre-hátra; spekulatív ökörhugyozás. Az angolok nekem meggyőzőbbek. De hát az ember idegen nyelven úgysem ért soha igazán; éppen az értéket, a minőséget nem tudja megítélni. Ez inkább csak felületes szaglálódás, akárhogy

igyekszem. Hagyjuk is. – Tehát Illyés, Szabó Lőrinc, Weöres s még néhány „irodalomtörténetív” lett jelenség (ámbar most a működő vulkánokat kéne csak szemügyre venni) – s hadd tegyem szívemre a kezem. Van-e más, akit magam fölé helyezek? Szégyen az önhietség, de valóság: nincsen. Mindenki más mellettem van, sokan, erős versenyben. Ez a három név a két „főirányzatot” jelzi, három csúccsal. A többiek a két hegyvonulat részei. Érvelhetnék, bizonyíthatnék, lehetnék igazságosabb, pontosabb – de unom.

No most: magamra vonatkoztatva: igaz ez a kép? Ha pusztán a képességet nézzük: igaz. De a megvalósítás! Igen, erről van szó. Nem leszek Szabó Lőrinc. Le kell számolnom vele: nem érhetem el azt, amire képes lennék. Bizony: kallódom, sőt talán elkal-lódom. Kérdés: csak a körülmények miatt? Nem. Lustaság van bennem, gyöngeség. Többet, többet kellene dolgoznom.

Minden barátom azzal szokott dicsérni, hogy milyen erős, milyen férfias vagyok. Ez hízeleg is nekem, igyekszem is azt domborítani, amit dicsérnek bennem. De igaz-e?

Jó, mentségemül szolgálhat, hogy sokat kellett – más értelemben – dolgoznom, hivatal, bélyegzés, értekezlet; tanítás, vad kamasz fiúkba fektetett fölösleges energiák; fordítás, fordítás, tízezer sorok, végeláthatatlan homokrágcsálás a francia klasszicizmus tájain, egy Racine, két Molière, két Corneille, La Fontaine szakajtószámra – de hát más nem csinálta? Mások fejét nem ütötték? Nem rúgták ki őket az úgynevezett magyar irodalomból? Nem rúgtak nevetve a hasukba? – Nem, ez nem mentség. Arról van szó, hogy megadom magam a keserűségnek. „Nem dolgozom, csak ha valami hajt, egyébkor hetes mélabú temet.”* S mivel semmi sem hajt – ugyan ki a kutyának kell, amit írnék? –, hát nem dolgozom. Annyi kitűnő költő van itt, nagyrabecsült barátaim, megbecsült idegen alkotók: elhúzzák ők a magyar költészet szekereit nélkülem is. Nem fontos, amit csinálok. Nem fontos? Hazudom. Fontos nekem. Csak... csak... ülök, és for-gok keserű levemben: megbénít a keserűség. Lusta vagyok és szomorú. Alig van valamire gondolnom, ami nem gyötör. Életem másik gerendája kiesett. Ez – az irodalom – ilyen. Versenyen kívül kellett volna futnom, s elfáradtam, mielőtt a pályára jutottam volna. De hát össze kéne szednem magam! Mi mást tehetnék az életben még? Mi más élni, mint „egy célra elhajítva lenni”? Mi más kötelesség van – néhány erkölcsi normán kívül –, mint saját képességeink végigfutása? Mért nem teszem? Mért nem vagyok erős. Nem vagyok „férfias”.

Gyöngé vagyok.

*

Ha pedig így van, miért nem kötöm fel magam? Mi a vigasz? Mi a remény? Mi a tá-masz?

Azt hiszem: a kő.

Minden emberben van valahol egy kő. Súlyos, szilárd, egynemű. Talán urániumfé-le, mert sugárzik, talán mágnesféle, mert minden feléje esik. Ez a kő: csak van. Ez a leg-főbb tulajdonsága. Próbálhatom megmozgatni, erőszakoskodni vele – hiába. Figyel-hetem, kérlelhetem – nem felel. Egyáltalán megérezni a létét, az is ritkán sikerül. De azért van. Bár velem nem törődik. Semmivel sem törődik. A kő közönyös.

* Az idézet helyesen: „Nem dolgozom, csak ha valami hajt; / Egyébkor lusta mélabú temet.” (Arany János: BOLOND ISTÓK. Második ének, 12. versszak.)

Nem azonos a tudatalattival. Az sokkal hígabb, mozgóbb, gomolyosabb – ez mint-ha a tudatalatti atommagva volna.

Nem azonos a transzcendenssel; az kívülem van, ez bennem. De velem sem azonos, mintha külön érdekei lennének. Füttyül a tudatos érdekeimre.

Félek is tőle olykor, hiszen nincs hatalmamban. Állatokban, növényekben és – igen – kövekben ráismerek néha. Természeti jellegű.

Csak az a vers ér valamit, ami mellőle nő ki, vagy amelyikben legalább egy fotonja, egy lehasadt paránya található. Minden egyéb vers epidermisz-borzolódás, langyos szimpla kávé.

Ó van legbelül, legmélyebben. Sötét, magánvaló. Ha megszűnik: megszűnök. Vagy talán beleolvadok. – Tőle függök.

Minden más hiúság.

(1958. július 14.)

Kudarc, siker

Ha végigtekintek életemen, két dolgot látok. Az egyik, hogy az élet maga volt a kudarc. A másik, hogy maga volt a hihetetlen, csodával határos siker. A kudarcokról nem is érdemes beszélni, olyan nyilvánvalók. Köz- és magánéletem romjai, az életveszélyek, a sokszerű megrázkódtatások és a hosszú-hosszú, végtelen évtizedekig tartó megterhelések, írói pályám bizonyosfajta csődje, az, hogy – most már világos – legfeljebb a negyedt tudtam létrehozni annak, amit tudtam volna, mind-mind elemien bizonyítják a kudarcot.

Ennek ellenére és ezzel együtt olyan csodasorozatban volt részem, amelyekben legfeljebb hinni lehet, megérni őket nem. Ott van mindjárt az első csoda, amiről az ember hajlandó késői korában már megfélekezni: hogy kiléphettem a családomból, hogy a nekem szánt és egészen természetes háziasszonyi pálya helyett író lettem – ez teljes képtelenség. Gondolj vissza, te kis hülye, életed legnagyobb, nevetségesen abszurd vágya teljesült: író lettél. Igen, talán ez a legfontosabb; nem tévesztettem el a mesterségemet. Aztán – bármily valószínűtlen – még a boldogságot is megismertem. Nem tartott sokáig, de mégis. Hány ember mondhatja el ezt magáról? Nem, nem a „szerelem kezdetére” vagy lángzó tetőpontjaira gondolok, azok közismerten gyönyörűek, de szembetűnően mulandók. Az én magánboldogságom ennél sokkal hosszabb volt, sokkal szilárdabb és sokkal többoldalú. Bizonyos értelemben nem is múlt el – az ilyen dolgoknak nem szokásuk az elmúlás. Az együttélés, a szerelem-szeretet, az azonosulás olyan hőfokán éltem egy darabig, amelyről ma már tudom, hogy rendkívüli ritkaság, és amely az emberi létnek egy szokatlan dimenzióját jelenti. Megértem valami nagyszabásút. Nem is megy az úgy magától; hajlam kell hozzá, képesség, no meg edzés is. Edzeni kéne rá az embereket, mint a sportteljesítményekre.

Aztán itt van ez a részleges rehabilitáció, amelyben részem van. 30 év írói nyomorgása után – 10 év teljes némaság, 20 év tengődés – most megtörténik a csoda, hogy még világi elismerésben is részesülök, művecskéimet illetőleg. Hát lehetséges ez? Az ilyen írópacákokat, az ilyen nemzedékeket be szokták tiporni a meszesgödörbe; meghalnak a legcsekélyebb jóvátétel nélkül. Ha szerencsénk van, 50 vagy 100 év múlva kiássák őket. Ha nincs, ki se ássák. És most ezek az enyhe szellők, elismerések, figyelem. Hihetetlen ez, elképesztő. Hiszen még öt évvel ezelőtt is döbbenetesnek számított annak

az interjúnak a publikálása (*Látkép, gesztenyefával*), amelyben elsőként mondhattam igaz szavakat az 50-es évekről. Hiszen még három évvel ezelőtt is kezet kellett csókolnom az elragadtatástól, hogy nekem egyáltalán 60 éves születésnapot rendeznek. No persze, állandóan érzem a felém áradó gyűlöletet is. Mennyien gyűlölnék minket! Nem személyesen engem vagy a hozzám hasonlókat, hanem a milyenségemet, a fajtaságot gyűlölik. A legkülönbözőbb oldalokról, a legkülönbözőbb ürügyekkel, ahol és ahogy csak lehet, azok a mellőztetések, a fogcsikorgó háttérbe taszítás. De te ezzel ne törődj. A hetente kijáró kispofonok után gondoldj a lényegre: hogy mégis-mégis rehabilitáltak; a rákosizmus kazamatáiban ki mert volna erre gondolni?

És végül vegyük azt, amit írtam életemben. Mondom: csődnek is lehet tekinteni. Kétségbeejtően kevés, pláne, ha ahhoz hasonlítom – és most már, annyi év után, hasonlíthatom –, amit tudtam volna csinálni. De ha a körülményeket nézzük, ez is csoda. Hányan pusztultak el, estek ki teljesen mű nélkül, nyom nélkül. Micsoda pusztulás ebben a szerencsétlen magyar irodalomban. Ehhez képest minden sor, amit leírtam, csoda. Levegő nélkül éltem; minden lélegzetvételem csoda. Ha például arra gondolok, hogy meg bírtam írni a Babits-könyvemet, hogy ez lehetőségessé vált külső-belső okok ellenére, akkor el kell ámulnom. Epeömlést kapok, ha az úgynevezett „életművemre” gondolok, annyira, hogy időnkint képtelen vagyok korrigálni a levonatokat, undorodom tőlük – ennyi? ilyen? mi a fenének? –, s ugyanakkor hálát rebegek a középkori mirákulumért, hogy néhány ákombákom jelenik meg, mintegy magától, a bőrtőnpapíron.

Ne felejtés el csodálkozni.

(1986)

Megbocsátás

„...mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.” Nem, nem olyan könnyű, néha lehetetlen. Hogy az idő segít. Biztosan. De nem olyan egyszerű a dolog; a megbocsátás nem pusztán lelki diszpozíció, erősen függ a körülményektől. Könnyebbé válik, ha a károsodás következményei életünkben megszűntek. Könnyebbé válik akkor is, ha a rossz következmények nem szűntek meg ugyan, de sikerült másban, máshol kárpótolni magunkat. Boldog ember könnyen megbocsát. Ha pedig ehhez a két lehető körülményhez egy harmadik is járul – most már csakugyan lelki tényező –, az úgynevezett lelki ismeret, a jóvátétel szándéka és cselekvése a vétő részéről, akkor a megbocsátás természetessé válik. Megkönnyebbüléssé, majdnem örömmé, mintha valami fájdalmas betegségből, keserű fekélytől szabadultunk volna meg.

(?)

A szerelemről

Bőséges feljegyeznivalóm van a szerelemről. Írnivalóm – valódi írniivalóm – alig. Nem születtem arra, hogy a világ szerelmi ügyeivel foglalkozzam. Ép vagyok, egészséges vagyok, mindig hittem, hogy a szerelem egyike a három-négy legfontosabb dolognak a világon, de sohasem tudtam célnak tartani. Mindig is boldog szerelemben kívántam

élni, békés, nyugodt, extatikus, eltéphetetlen kötelékben – hogy azzal foglalkozhassam, ami a dolgom volna. A boldog szerelem létfeltétel és munkafeltétel, mint a kenyér, a toll, a szabadság. A boldogtalan szerelem nem szakmám. Ki nem állhatom az úgynevezett szerelmi bonyodalmakat. Ki nem állhatom azokat a lelki finomságokat, hogy az egyik szereti a másikat, de mégsem szereti; hogy a másik nem szereti; hogy nem szereti, de mégis; és így tovább.

Ennél én sokkal egyszerűbb vagyok. Én a tökéletes, a sírig tartó szerelemről hiszem azt, hogy reménytelen – ennél alább nem adhatom. Minden más énelőttem a szerelem paródiája. Paródiája, mint az életnek a háború, az éhség, a társadalmi egyenlenség, a hatalom iszonyatai, a társadalmi bűn. Mindezekben van valami félelmetesen komolytalan. Mióta várom már én, az emberiség adófizető polgára, hogy vezetőim megteremtsék nekem a félelem nélküli életet, hogy osszák már el tisztességesen a kenyeret meg a lehetőségeket. Hiszen azért tartom őket, már vagy húszezer éve. S hadd foglalkozzunk végre már azzal, ami fontos: a halállal, a művészettel, a Mars flórájával, az ismeretelmélettel, az Atyaúristennel – no meg a bicikliversenyekkel, kertvárosokon át.

Hol van már az a tökéletes társadalom? Hol van már az a boldog szerelem? Nem félek az úgynevezett unalmuktól. Az örök üdvösséget sem unnám; azt mondanám rá: végre tisztességes munkafeltételek.

De hova lesz a szerelem, hova lesz? Tegnap még szeretlek mindörökre (és ez igaz), holnap már nem szeretlek. Tegnap életemet adnám, börtönbe mennék helyetted, tegnap te vagy a hazám – ma más. Ki ez a más? Egy új én? Bárki? Új multság? Miért multság? Meguntalak? Hogy unhatom meg az életet? Mi ez az átsiklás, észrevétlen hegy-cuszamlás, folyókanyar, mikor *már nem?*

Ha úgy váltogatnád hited, elved, politikádat, mint szerelmeidet, ripők volnál, mocsok, jellemtelen. Így nem vagy az? Miért, hogyan hajlik, csúszik, hamuhodik a szenvedély, hogyan rongyosodik, roskad le egy égbolt?

Hát hová lesz a szerelem, hová lesz?

(?)

Szerelem, nemiség

A mai szerelem ellentmondásai: egyrészt vissza a szexushoz. A nemiség és a nemiség és megújra. A szabad nemiség, mint a szabadság egy büszke vetülete. Szabad pornográfia, szabad ágyra járás, szabad promiszkuitás. Másrészt: a nő is ember, nem csak kecske. A nőnek is szabad az, ami a férfinak. A nő egyenjogúságából következik, hogy ugyanúgy ágyra járhat, mint a férfi. Az új, egyenrangú nőnek legfőbb sajátja, hogy ugyanúgy, illetve még úgyabbul lehet összefeküdni vele, mint a régimódival. A nemi kapcsolatra nézve egyetlen következtetést vonnak le világszerte a nő új szerepköréből (már ahol van), a „hipokrita” gátlások megszüntetését. Tehát: nemhogy újféle viszony, másféle kapcsolódási módok, az érzelmek új árnyalatai alakulnának ki az önálló, szellemibb, termelőmunkát végző nő és a férfi között, hanem az ősi kapcsolatforma, mely elsősorban a férfinak felel meg, válik újnak becézett kátévá. Pedig olyan öreg dolog ez, mint maga a világ. A promiszkuitás fel-feltűnő hullámai az európai történelemben rendszerint válságos időkre jellemzők, és mindig regressziók. Modernség címszó alatt

visszatérés ez a majomcsorda erkölcséhez. A szerelem nagyon modern dolog, legfeljebb húszezer éves, és csakis az emberre jellemző. Elvben, állatok között, minden nőstény jó minden hímnak és megfordítva. Csakis ez a mesterséges állat, az ember akarja átváltoztatni, legalább részben, a szexust, ráépítve a nemiségre a pszichés szerelmet. Az ember minden dolgára jellemző ez az átszellemítés, ez az újfajta vetület, az értelem, a szociabilitás, az emóció, az erkölcs stb. stb., a „kultúra” ráültetése, ráoltása az eredeti adottságokra, ami egyébként az emberfaj létének, fennmaradásának feltétele. Kant szépsége, harci ereje. Ledobták volna a Tajgetoszról. A nőket még mindig ledobják.

A szerelem úgy viszonylik a szexushoz, mint a tagolt beszéd a makogáshoz. Jellemző nyavalyás korunkra, hogy míg egyfelől kimondja (főképp csak úgy a levegőbe) a nő egyenjogúsítását, másfelől ezt is nemi regresszióra használja fel.

Szerelempárti vagyok. Hogy mi a különbség a szerelem nemisége és a pusztá nemiség közt, azt annak, aki nem tudja, úgymint hiába magyaráznám. Ha angyaloknak nyelven szólnék is, akkor sem értené. Az a különbség, ami a marharépa és a manna, a rossz vers és a jó vers között.

De az ízlés fejletlen.

(?)

Megjegyzések

1. Az érthetőségről. Eszem ágában sincs érthetetlennek lenni. Hazai tévedés a magamfajta költőt összetéveszteni a programszerű vagy csak alkati (és világszerte általános) költői homállyal. Ellenkezőleg: racionalista vagyok. S bár tudjuk, hogy az a vers, amelynek *csak* racionális szférája van, fabatkát sem ér – hiszen akkor a költő elvégre prózában is elmesélheti a mondókáját, minek fáradna a versbe szedéssel? –, mégis hiszek benne, hogy a versnek van racionális szférája *is*. Nem árt, ha ez az értelmi szféra kitapintható. Ez már – sajnos vagy nem sajnos – abból következik, hogy a költő szavakkal ír: Szavakkal, amik közhasznú kommunikációs eszközök.

2. Történeti kitekintés: mire való a vers? Változó vélemények koronkint. Ma azt hisszük: az eddig névtelenek megnevezésére való. (Rilke: „*S a Névtelent magunkhoz tépjük át.*”) Kékgolyó utcai névtelen. Vadállatok. Legalább egy hajszállal szélesíteni az érzelmi megismerés körét. Mai hitünk: a vers az értelem (az ismert érzelmek) határain jár. Ha nem ezt teszi: fölösleges vagy nem „modern”. Feladata a homályos dolgokat pontosan feljegyezni. Ez nehéz. Csak azt és *éppen* azt. (Aranyszabály.) Társadalmi haszna: a megnevezés.

3. Az ihlet. A *pontos* ihlet. Lefaragni a fölöslegeset. Az „ihlet” szót senki sem szereti, de a tényt mindenki használja.

4. Kiket szeretek? (Nevek: Rilke, Babits.) De szeretek nagyon eltérőeket is. Lassan egész jellemtelen leszek: egyre többféle tetszik. Öregek: Áprily, Füst, Kassák.

5. A magyar szecesszió. Ízlésváltás (sózott hering), (a történelmi vész után). Népiék. Látszólagos ellentét: jobb szeretjük a XVI. századot, bár „racionális”.

6. Modernség. Magyar vers, külföldi vers. „Bigarré”. Maradiság és modernség. A modernség csak belülről jöhet. A modern vers jellege: képi. A verselés, szabad vers. Konvenciók.

7. A magyar nyelv. Egy szót, egy falatot nem adok belőle. Zsargonirodalom: gyerekkesség, különcség. Huligán-byronizmus. Tömeges arisztokratizmus. De: tegyék.

8. Pesszimizmus. Narancshasonlat: befejezés.

9. A modernséghez (6-hoz): végtelen konzervatív vagyok. Hazai különlegesség ilyen alkatot avantgarde-nak nevezni. Mesterségtisztelet.

10. Úrhajózás: vége költőileg a galaktikának. Elég szomorú. A nagy ezentúl megint: nagy, mint a hegy.

11. Világnézet?

12. A prózáról. Utálom a költészetet – kivéve a költészetben. Igazam van, csak korlátozott az igazságom. „*Köddé mosódik minden régi korlát.*”

13. Ma: illyésizmus és rétorika. Retardáció. Szocreál.

Az érthetőséghez: miért van harc az irodalompolitika és a költők közt? Mert az irodalompolitika a közértelemért küzd – füttyülve a vers „belső törvényeire” –, ezért a költők sarkítják a meggyőződésüket. Pedig ők is szeretik megérteni, amit mások írnak. Magukkal kevésbé szigorúak. *Külföldinek szabad.* Quod licet Iovi.

Vers és próza. A vers közelebb van a képzőművészethez vagy a zenéhez, mint a prózához. A próza kommunikációs eszköz, főleg azért, mert hosszú. Az értelmén túli háttérben tartózkodni (mint a vers) csak percekre lehet. A tudattalan tudatosítása: életveszélyes. Csak percekre lehet lemerülni a víz alá. Ha komolyan vesszük: a vers irtózatossá teszi a lelki teljesítményt. Ami szép, az nehéz. – Ami aztán kijön a prózából, végső soron hasonlít ahhoz a komplexséghez, ami a vers. De eszközei mások.

Az érthetőséghez: Ferenczy:* Még nagyobb csoda az a vékony, tudatos sáv, mint a tudattalan. Ti. én szeretem az értelmet. Ahíthatosan tisztelem fajtámat, amiért lejött a fáról. De persze az intellektualitás.

Milyen legyen a vers? Intenzív és feszült. Krimi. Nyomozzuk, hogy miről van szó, elvetve a konvencionális értelmezéseket. Egy kép intenzív leírása: átadni a nem tudom mit. Tájéleíró vers, objektív líra. Szeretem az ál-objektivitást.** Fából vaskarika.

A versben legtöbbször csak az intellektualitás hangulatát, az értelem misztikáját lehet adni. Mint a szerelmes versben: a költő sokkal szívesebben tudósít saját érzelmeiről, mint a szeretett hölgy pontos külsejéről és körülményeiről. A vers ritkán gondolkodik, csak sugall. De úgy tesz, mintha gondolkodna. Ez az intellektuális vers. Viszont a költő gondolkodik. Nem a versben fölvetett témán, nem. Ha azon „gondolkodik”, akkor jobb, ha essét ír belőle. Viszont gondolkodik a szerkezeten, az anyag előadási módján. A vers aránya a költő intellektusának lehetséges bizonyítéka. (Bár ez nem biztos, ihlet, tapogatózás.) Arány, mérték. Tudni kell a vers terjedelmét. Az egyik legnagyobb költői hiba: eltéveszteni a vers hosszát.

Lehetséges bizonyítéka. Az int. szerepe feltűnően kevés. Satnya. A vers: prostitúció. Kiszolgáltatottság. Megalázottság. Aki szeret ismeretlen hatalmakat szolgálni: az legyen költő. Én nem szeretek. Én lázadok a versírás kényszerei ellen. S persze ámul-tan csodálom azt az ént és nem ént, ami a vers.

* Ferenczi Sándor (1873–1933) pszichoanalitikus.

** A szövegösszefüggés alapján valószínűsíthető, hogy Nemes Nagy Ágnes kifejejtette a tagadószt a mondat elejéről. A költő vélhető szándéka szerint a mondat helyesen: „Nem szeretem az ál-objektivitást.”

Mit olvasok? Mindent. Mindenevő vagyok. Ponyva. Nem értem a nem olvasó írókat. Honnan merítik azt a hitüket, bizalmukat, hogy mások őket olvasni fogják, ha ők nem olvasnak? Miért írnak egyáltalán? – Bennem az a meggyőződés tartja a lelket – hogy ti. érdemes rövid sorokat firkálni, amik a végükön hasonlítanak –, hogy én is szeretek ilyen rövid sorokat olvasni. Mit ad isten, hátha mások is szeretnek?

(?)

Egy kritikára

Greza Ferenc *Az élménytől a költészetig* címen kritikát írt *Szó és szótlanság* című esszékötetéről a *Kortárs* 1990. január 1-jei számában.* Az esszéimről rendkívül ritkásan megjelent kritikák közt korántsem ez a legrosszabb. Greza legalább alaposan elolvasta a könyvemet, egyik vonulatát meg is értette, s erről értesíti az olvasót. Nem mintha tetzenének neki írásaim, netán élményt jelentenének, dehogyis. Úgy olvassa őket, mint Bajza József költeményeit, filozofalommal. De nem is utálja: mérsékelt, közepes, iskolai dolgozatszerű véleményét bele is dolgozza kritikájába. Méltatom szimplex, tisztes magyar stílusát, legalább nem „művészkedik”, nem mutogatja lángzó, lila lelkét egy kritika ürügyén – ahogy ma oly gyakran szokás. Méltatom hiányát az arcátlanságnak, amellyel egyes „kritikusaim” még könyveim tartalomjegyzékét sem olvasták el, inkább titkon becsmélő locsogással töltik ki a rendelkezésükre álló szűkös hasáboakat (Ágoston Vilmos).** Greza, mondom, még észre is vette a könyv egyik mondanivalóját, hogy tudniillik a modern vers s egyáltalán „a” vers különféle megközelítéseiről írok.

Halvány sejtelve sincs a könyv másik (vagy a többi között döntően fontos) faktoráról: az írárok politikai dimenzióiról. Valóban azt hiszi, hogy én csakis arról írok, amiről írok. Fel sem rémlik neki, hogy mi *nincs* benne a könyvben. Nem képes tudomásul venni, hogy ezek az esszék a 60-as, 70-es években keletkeztek, hogy körös-körül irtózatot, széles hazugságtenger hullámozott, s ezek az esszék megpróbáltak arról szólni, amiről *lehetett*, s ami *igaz* volt, továbbá – nem utolsósorban – rejtett, vérverejtékes rémülettel szembeszegültek azzal a konzolidálódó parancsuralommal, amelyben éltünk. S nem csak ő nem veszi észre: egyetlenny sincs, nem akad a kritikák közt, amelyik észrevenné ezt a rejtett politikai-aktuális régiót, amely *nem* beszél arról a becstelen, hamis értékrendről, ami körülvevett minket, sem a féligazságokról, sem az – olykori – igazságokról; hiszen akkoriban már igazi, volt néma írók könyvei is meg-megjelentek, persze a kritika őrzőgő támadásai vagy lekicsinylése, elhallgatása közepette. Nem beszél tehát a *körülvevő* irodalmi közegről, mert arról csak hazudni lehetett (tisztelet a ritka kivételnek). Másrészt az irodalom, a szakma végső, alapvető, korunkban és minden korban érvényes (különbféle modulációkkal érvényes, persze) összetevőiről beszél, ki nem fogyva annak rejtett és kevésbé rejtett hangoztatásából, hogy az irodalom nem

* Greza Ferenc: *AZ ÉLMÉNYTŐL A KÖLTÉSZETIG*. *Kortárs*, 1990. 1. sz. 149–152. o.

** Ágoston Vilmos: *ÚJHOLD-ÉVKÖNYV*, 1987/1. *Magyar Nemzet*, 1987. július 20. 6. o.

puszta „tartalom”, nem politika, nem üzlet, nem érvényesülési taposás, hanem... Ez a „hanem” az írások állandó tárgya. Aki azonban a „hanem” mögött nem veszi észre a politikai keserű gyűjtőanyagot, az nem vesz észre semmit. Úgy olvassák a kritikusok könyvem, mintha Tompa Mihály *A madár, fiaihoz* című allegóriájáról valóban azt hinenék: egy derék anyamadár oktatja dalolásra fiókait: „*Fiaim, csak énekeljetek.*”

Úgy látszik: sejtelmük sincs róla, *miről* szólnak voltaképpen írásaim, hogy a „legelvontabb” vagy „legcsevegőbb” íráská is titkon ketyegő bomba az önkényuralom züllesztő „irodalompolitikája” ellen. Legveszélyesebb trükkjük, hogy *irodalomról beszélnek* bennük, nem az éppen akkor érvényes kulturális kócgártás úgynevezett aktualitásairól. Kész csoda, hogy ezek az írások megjelenhettek. Valószínűleg azért, mert álcázott cellairodalom mindegyik, illetve nem értették meg őket (ahogy ma sem), illetve akadt szerencsére jó szándékú kezek, akik-amik ennek ellenére vagy éppen ezért napvilágra segítették őket. A cenzúra „keresztülírásának” példái a korszakból való írásaim. Hogyhogy nem tűnik fel ez a mai kritikusaimnak? Talán ma már „le lehetne leplezni”, mi is van beléjük kódolva, micsoda iszonyú erőfeszítés kellett hozzá, hogy megjeljem a hazugságtenger kicsiny, kiálló szigetecskéit, s azokon vessem meg a lábam; hogy mit jelent a „humor” és „könnyedség”, amivel írva vagynak (s amely bizonyára nemcsak fedőgesztus, álca, hanem alkat is, de amelyet létrehozni nem éppen gyerekjáték).

De ők nem tudják, *miről* van szó. Nem és nem. Vagy alusznak, vagy nem hallják, vagy talán nem is akarják. S természetesen ugyanaz áll mindazokra az igazi írókra, akik akkoriban már eltűntek voltak (hadd ne soroljam fel őket), akik olyan eszelős megszállottsággal irodalmat akartak írni. Mit gondolnak a kritikusok: miért? Mert ők – ugye – nem érdeklődtek „az ország sorsa” iránt, a saját írói sorsuk iránt, tíz-húsz-negyven éves víz alatti létük iránt, s nem azért, mert ez volt ellenállásuk – a lényeg közepébe vágó – formája? A „másik Magyarország” imaginárius fenntartása?

Ugyanakkor: ha csakis ez a szellemi ellenállás volna tárgya és oka írásaimnak, akkor lehetnének érdekes irodalomtörténeti vagy politikai adalékok, publicisztikák, igazi esszék azonban nem. Természetesen: *nem* pusztán büntetőirodalmi gesztusnak szántam őket; amit beléjük írtam, ami jelen van, explicite megjelenik a szövegben, az legmélyebb tapasztalataim, legbensőbb meggyőződéseim tüköre. Hogy olyannyira ellenkezik az adott (és mindenkori) önkényszándékokkal, az, természetesen alkatomból ered. Ma már lehet, sőt könnyű a magasirodalom, az igazi érték, a „humánium” művészi vetületei mellett hitet tenni, egyáltalán irodalomról beszélni; egyre többen énekelnek ebből a kottából is. No de akkor...

Úgy hiszem, ez a mély süketség, amely írásaimat fogadja: jellemző. A magyar irodalmi (nemzeti, társadalmi) tudat súlyos hiányaiból, félreorientált tudatlanságból ered. A kritikusok *nem tudnak olvasni*.

(1990)